

George Soros (vl. jménem Schwartz, nar. 1930 v Maďarsku) je americký finanční spekulant židovského původu. V 17 letech emigroval z Maďarska do Velké Británie, kde vystudoval prestižní London School of Economics. V roce 1956 se přesouvá do Spojených států, kde zakládá první ze svých fondů Quantum Fund. Proslul svými spekulacemi s italskou lirou a britskou librou, které přispěly k devalvaci těchto měn a k hospodářským krizím v Itálii a Velké Británii. Je rovněž znám svojí filantropickou činností, kdy pod pláštěm dobročinnosti podporuje za pomoci svých nadací (Soros Foundations Network) destabilizaci režimů, které nejsou nakloněny Spojeným státům (např. „barevné revoluce“ v Gruzii, Ukrajině apod.).

Sorosova kniha *Směnka na demokracii*, kterou vydalo nakladatelství Prostor v roce 1991 (ISBN 80-85190-11-7) přibližuje problematiku „otevřených“ a „uzavřených“ společností a manipulací s nimi, jeho vlastními slovy. Jde o velice zajímavou, netradičně upřímně a otevřeně napsanou zповěd' jednoho z nejvlivnějších finančních spekulantů a „techniků moci“ dneška – obzvláště ve srovnání s publikací *Rusko a súčasný svet* Gennadije Zjuganova.

Prolog

Vzestup a pád sovětského systému je zvláštní příběh, v němž se neuvěřitelné stalo skutkem a skutečnost neuvěřitelnou. V době jeho největšího rozmachu se stalinskému režimu podařilo kombinací fyzického teroru a indoktrinace vnutit svým poddaným zcela pokřivené vidění světa. Dnes, kdy je tento režim v posledním tažení, postupují změny v Sovětském svazu tempem, který přesahuje lidskou fantazii. Naše chápání není s to udržet krok s událostmi, takže nůžky mezi objím se neustále rozevírají, což na druhé straně přispívá k tomu, že se události vymykají kontrole. Divergence mezi nazíráním na skutečnost a skutečností samou má klíčový význam pro úspěch i neúspěch sovětského systému.

Běh událostí nás mate, protože nám chybí referenční osnova, jejíž pomocí bychom mu mohli porozumět. Jsme svědky revoluce, a přitom nám chybí teorie dějin. Má-li transformace sovětského systému proběhnout uspořádaným způsobem, je bezpodmínečně třeba, abychom věcem lépe rozuměli. Právě k tomu chce přispět tato kniha.

Účastnil jsem se postupného otevírání sovětského systému a současně jsem je pozoroval; během času rostla i moje účast na něm. Všechno začalo zhruba před deseti lety, kdy jsem se snažil vytvářet malé trhliny v monolitní struktuře, které se říká komunismus, protože jsem byl přesvědčen o tom, že ve strnulé stavbě může mít i malá trhlinka ničivé následky. Čím více bylo takových trhlin, tím více jsem se angažoval, až nakonec toto úsilí pohlcovalo většinu mého času i energie. Pracoval jsem přinejmenším na třech frontách: založil jsem řadu nadací v celém komunistickém světě, které měly otevírat uzavřené společnosti a pomáhat jim v jejich přechodu k otevřené společnosti. Svými návrhy ekonomických a politických programů jakož i pomocí při jejich uskutečňování jsem zasahoval i do politického vývoje. A konečně jsem se sám snažil pochopit tento proces změn, jehož jsem byl účastníkem. Tato kniha je výkladem tohoto mého porozumění a podává stručný přehled o mé vlastní činnosti.

Knihu jsem začal psát v listopadu 1989 po pádu berlínské zdi, tedy přibližně v době nepříliš

úspěšného setkání prezidentů Bushe a Gorbačova na Maltě. Naléhavě jsem cítil, že je třeba něco udělat. Napsal jsem tedy toto:

„Stojíme na rozhodující křižovatce dějin. Politická krajina, jak jsme ji znali od konce 2. světové války, prochází radikální proměnou. Komunistické dogma ztratilo svou moc ovládat lidské myšlení a sovětská říše, jež byla na tomto dogmatu založena, se hroutí. Proces, který se rozbíhal několik desetiletí, dospěl postupně k bodu, který lze hodnotit jako revoluční. Události se dějí tak rychle, že je obtížné držet s nimi krok. Východní Německo se proměnilo ze dne na den a po něm rychle následovalo Bulharsko a Československo. Demise komunistického systému ve východní Evropě se za necelý měsíc stala hotovou věcí. Oč nyní běží, je osud samého Sovětského svazu. Zde se však bude utvářet politická budoucnost celého světa.

Výsledek může být dvojitý. Sovětský svaz se buď bude integrovat do svobodného světa, anebo se bude dále rozkládat. Myslím, že události příštích několika měsíců budou mít na tento konečný výsledek rozhodující vliv. Tempo událostí se však již nemůže příliš zrychlovat, takže je pravděpodobné, že se v příštích několika měsících stane víc než v následujících letech, ba desetiletích.

Podobných rozhodujících okamžiků jsme byli svědky i v minulosti. Takovou křižovatkou byl rok 1945; jinou byl rok 1919. Nejblíží paralelou je však rok 1848, neboť to bylo naposled, kdy revoluční zápal zachvacoval jednu zem za druhou a přirozený projev vůle lidu závažným způsobem ovlivnil povahu vlády. A rok 1848 byl podobný ještě i v jiném ohledu: vůle lidu se projevuje formou nacionalismu. Přesto však rozmanité projevy této vůle sjednocuje společný cíl: touha zbavit se utlačovatelského systému vlády. To dává nacionalistickým hnutím univerzální ráz: spojuje je pocit bratrství.

Rozbití starého systému je více méně jisté. Oč běží, je podoba nového. Bude možné nahradit starou strukturu novou tak, aby lidé různých národností mohli žít bok po boku v míru, anebo bude rozkladný proces pokračovat a zvrhne se nakonec v občanskou válku? Bohužel, cesta nejmenšího odporu vede k druhé alternativě. Neboť vybudovat nový systém stojí čas a energii a obojího se nedostává. Jsem pevně přesvědčen o tom, že pouze deus ex machina západní podpory může naklonit misku vah ve prospěch konstruktivního řešení. Tímto přesvědčením jsem se řídil ve svých činech a zde se je pokusím vyložit.“

Moje předtuchy byly oprávněné. Západní politika stále zaostávala za událostmi a rozpad Sovětského svazu pokračoval. Kdyby byly západní mocnosti před dvěma roky ochotny uvolnit prostředky, které jsou připraveny poskytnout jako podporu dnes, mohly se události vyvíjet jinak; k tomu, aby se tento neblahý vývoj dnes zvrátil, je však zapotřebí mnohem více, než je Západ si ochoten přiznat. Zaostávání nezmizelo. Netřeba říkat, že selhání západní politiky je pouze jedním z faktorů hrozícího ekonomického a politického zhroucení. Mnohem závažnější je vnitřní politický zmatek. Staré sovětské politické centrum je na smrt nemocné, ale odmítá ulehnout a zemřít. A nové politické centrum se ještě neukázalo. Šatalinův plán – sovětský plán na transformaci ekonomie z nedávné doby – byl posledním zoufalým pokusem vytvořit nové centrum na celosvazové úrovni, avšak zmařila jej právě ta byrokracie, kterou měl rozbít.

Soudím, že šance nahradit Sovětský svaz novým druhem unie, která by mohla mít podporu obyvatel, je nenávratně ztracena. Podpora obyvatel krystalizuje kolem místních a národních center a snaha zachovat jednotu se bude muset řídit diktátorským modelem. Doufáme, že tato diktatura bude mít pokrokové úmysly; přesto však je jisté, že základní ekonomické a politické problémy nebude sto řešit. Lze se tedy nadít buď represe, anebo chaosu, vývoje od jednoho k druhému, či nějakého spojení obojího.

Poháněn pocitem naléhavosti, napsal jsem to, co jsem pojmenoval „knihou k okamžitému použití“ a pod titulem Otevírání sovětského systému vydal v Londýně v červnu 1990. Posloužila prospěšnému cíli. Mohl jsem jejím prostřednictvím sdělit své názory těm, kdo rozhodují o politice, právě v okamžiku, kdy začali uvažovat o ekonomické pomoci Sovětskému svazu. Také mi však umožnila, abych si vyjasnil své vlastní myšlenky.

Ke krizi ve Východní Evropě jsem přistupoval s rozpracovaným souborem představ o tom, jak fungují a jak se mění společnosti. Tento pojmový koncept však začínal být zastaralý. Poprvé jsem jej zformuloval jako student na londýnské School of Economics v padesátých letech. Krátce předtím jsem opustil Maďarsko, které se dostalo pod komunistickou nadvládu, a zabýval jsem se rozdíly mezi společenským systémem, z něhož jsem chtěl pryč, a systémem, který jsem si zvolil k životu. Velice mne ovlivnila filosofie Karla Poppera a menší měrou i filosofie Friedricha Hayeka. Za dva roky jsem ukončil studia a třetí rok jsem čekal na udělení akademické hodnosti. Využil jsem této příležitosti, a předložil jsem některé své práce Popperovi; v rozvíjení svých myšlenek jsem pokračoval i později, když jsem pracoval nejprve v Londýně a později v New Yorku. Nakonec jsem se však vzdal filosofie a svůj život jsem zasvětil vydělávání peněz. Přitom však nezmizela moje potřeba pokusit se porozumět společností a tomu, jak fungují, a různými způsoby jsem se v různé době k tomuto problému vracel. Nakonec se mi podařilo objevit způsob, jak vysvětlit historickou změnu, avšak byl jsem tehdy plně zaměstnán vyděláváním peněz na finančních trzích. Finančních trhů jsem používal jako laboratoře, v níž jsem testoval svoje myšlenky, a výsledky byly uspokojivé: z každého tisíce dolarů investovaných mou firmou Quantum Fund při její založení v roce 1969 je dnes víc než půl miliónu dolarů. Byl jsem vyhlášen „nejlepším finančním manažerem roku“ a tento věhlas mi poskytl jistou základnu, na níž jsem mohl vystupovat se svými názory. Moje první kniha, Alchymie financí, vysvětlovala, jak jsou finanční trhy poháněny reflexivním vztahem mezi základními ekonomickými ukazateli a zaujatostí investorů. Po celou dobu jsem se opíral o rozlišení otevřených a uzavřených společností, které sloužilo jako inspirace a princip veškeré činnosti mé Nadace pro otevřenou společnost.

Avšak během roku 1989, kdy se rozklad Sovětského svazu ještě zrychlil, se můj teoretický koncept, který měl umožnit pochopení těchto prudkých změn, stával stále více neadekvátním. V době, kdy jsem jej vypracovával, tedy v 50. letech, se pojmy otevřené a uzavřené společnosti jevily jako alternativní principy organizace společnosti, z nichž každý má své slabiny a své přednosti a oba spolu soupeří o to, který z nich zvítězí. Byl jsem zastáncem otevřené společnosti, avšak její převaha nebyla tehdy ještě nic samozřejmého, protože komunismus získal polovinu světa a demokracie byly nuceny bránit se jeho rozpínavosti. Oba systémy spolu vedly nesmiřitelný boj, jehož výsledek nebyl ani zdaleka jistý. Teď, když se komunistický systém rozpadl, mám již po ruce historické důkazy, které

zdůvodňují, proč dávám přednost otevřené společnosti. Současně nám však tato společnost udělila hořkou lekci: víme již, že k vytvoření otevřené společnosti nestačí zničit společnosti uzavřené. I když dnes je mi to již jasné, nemohu tvrdit, že jsem si to uvědomoval i tenkrát, kdy jsem začínal s Nadací pro otevřenou společnost. V souladu s cílem, jak jsem jej tehdy definoval, měla tato nadace napomáhat při přechodu společnosti k otevřenému systému a měla usnadňovat vývoj otevřených společností. Součástí původního programu tedy vůbec nebylo to, co se nakonec stalo hlavní činností mých nadací: pomoc při budování infrastruktury a institucí, které v uzavřené společnosti chybí, avšak které jsou pro fungování otevřené společnosti nepostradatelné. Gorbačov si naštěstí neuvědomoval, jak obtížné je vytvořit otevřenou společnost, protože by jinak by svou cestu ani nenastoupil. Otevřená společnost je velice komplikovaná forma organizace a její vytváření bude trvat mnohem delší dobu, než které by bylo zapotřebí k tomu, aby byl poražen represivní systém.

Je zřejmé, že můj koncept z padesátých let potřebuje důkladnou revizi. Snažil jsem se o to již ve své knize „k okamžitému použití“, která vyšla v červnu 1990, ale psal jsem ji z okamžité inspirace, a nebylo proto možné, abych v ní podal souvislou interpretaci svých nedávných zkušeností. Od té doby jsem již poněkud dále a věci se mi ukázaly v novém světle; pokročil jsem ve svém myšlení a domnívám se, že jsem dospěl na počátek koherentní teorie dějin. Základem této teorie je divergence myšlení a skutečnosti, tedy právě ona neshoda, která měla zásadní úlohu jak při rozmachu, tak při pádu sovětského systému. Způsob nazírání těch, kdo se účastní historického procesu, nikdy neodpovídá skutečnosti – právě tím se lidské dějiny odlišují od přírodních fenoménů -, avšak rozsah této divergence a její vliv na průběh událostí je velice různý. V tom je klíč k lepšímu chápání dějin.

Moje nové poznání se opírá o myšlenkový systém, který bývá označován buď jako teorie evolučních systémů, teorie složitosti anebo prostě jako teorie chaosu. Tato teorie dosud nepronikla do povědomí veřejnosti, nicméně právě její slovník je velice užitečný, studujeme-li revoluce. Mám zde na mysli především pojem „situace vzdálená rovnovážnému stavu“, kterou zavedl nositel Nobelovy ceny, fyzik Ilya Prigogine. Obecně přijímaný názor říká, že každý stav má tendenci směřovat k rovnováze. Myšlenka, že tato tendence mizí, jakmile jsou podmínky dostatečně daleko od rovnovážného stavu, je myšlenka nová a do jisté míry i šokující, protože se zdá protirečít samému pojmu rovnováhy. Nicméně je klíčem k pochopení právě probíhající revoluce. A co je ještě zajímavější, tato koncepce vrhá světlo i na strnulý stalinský režim, který jí předcházel, protože, jak se ještě pokusím ukázat, jak uzavřené společnosti, tak i revoluce jsou stavy vzdálené rovnováze a liší se navzájem pouze svým časovým měřítkem: v uzavřených společnostech se v dlouhém časovém úseku nic nemění, v revolucích se za velice krátkou dobu mění vše. Podobné fenomény však můžeme pozorovat i v situacích, které zkoumá právě teorie evolučních systémů; nejlepším příkladem jsou tu pravděpodobně samy dějiny univerza.

Jakmile jsem z této teorie chaosu převzal pojem „stavu vzdáleného rovnováze“, došel jsem k zajímavé teorii dějin. Vztah mezi myšlením a skutečností může vždy nabýt jedné z těchto tří forem: dynamické rovnováhy (otevřená společnost); statické nerovnováhy (uzavřená společnost); anebo dynamické nerovnováhy (revoluce, případně situace prudkého vzestupu a pádu, jak ji známe z finančních trhů). Tato koncepce je lepší než ona dřívější, která rozlišovala

pouze otevřené a uzavřené společnosti.

Struktura revoluce je velice podobná sekvenci prudkého vzestupu a pádu na finančních trzích. Celý tento proces začíná určitým počátečním trendem ve vývoji událostí a výchozí zaujatosti účastníků, které se navzájem posilují. Jak trend, tak tak zaujatost se proto vyvíjejí mnohem dále, než by bylo jinak možné, avšak nakonec se zaujatost musí stát neudržitelnou, protože nůžky mezi nazíráním a skutečností se nemohou rozevírat donekonečna. Přichází pak nejasné období, kdy trend sice setrvačností pokračuje, avšak není již podporován žádnou vírou. Ani trend však není možno udržovat bez stále více posilované zaujatosti. Proto nakonec dochází k obratu k takovému stavu, který by tu byl, kdyby neexistovala žádná zaujatost. Zvrat v trendu působí prudký a dramatický zvrat zaujatosti a následuje zhroucení.

Tento koncept má samozřejmě mnohá „ale“ a „pokud“, kterými se zde nebudu zabývat, abych neodradil čtenáře, který se přirozeně mnohem více zajímá o zvláštní vlastnosti současné situace než o nějakou abstraktní teorii. Proto jsem také celou knihu rozdělil do tří částí. První část obsahuje historický přehled, který byl součástí původní knihy; tato část dovede čtenáře až do jara 1990. Druhá se zabývá událostmi – a to zejména těmi, kterých jsem se osobně zúčastnil – po této době. Ve třetí části se věnuji teorii dějin. Výhoda tohoto uspořádání je dvojitá. Čtenář má před sebou na jedné straně interpretaci současných událostí, která vychází z jednotné perspektivy, aniž se musí zabývat teorií; na druhé straně lze však tuto teorii vyložit všem těm, kdo o ni mají zájem, aniž by byla svázaná s výkladem současných událostí. Ostatně, všechny teorie by měly platit bez ohledu na čas.

Zajisté ani toto uspořádání není dokonalé, neboť zejména mezi první a druhou částí jsou patrné určité švy, a kdo dnes dokáže odhadnout, jak anachronicky bude vypadat druhá část v době, kdy tato kniha vyjde. Tomu se však nelze vyhnout v knize, která se zabývá probíhající revolucí. A čtenář, který bude číst její první část, by měl mít na paměti, že jsem ji psal od listopadu 1989 do dubna 1990. Je tedy preludiem k druhé části, jež některá témata rozvíjí dále. V první části jsem úmyslně provedl jen nepatrné úpravy.